

A nemzeti posztmodern*

„Trianon természetesen nem mindenütt és nem egyformán érintett mindenkit: nem mindenkinek jutott egyenlően a megrázkódtatásokból, és nem mindenki vont le ugyanolyan következtetéseket a történelemből. De talán az itt leírtak lehetséges magyarázatai annak, ami 1918 és 1921 között lejajlott. Így is történt.” (238.)

A fenti mondatokkal zárul Ablonczy Balázs centenáriumi kötetének törzsszövege. Ez a megengedő megközelítés nem csupán a szerző évek óta érlelődő és egyre nyilvánvalóbbá váló szemléleti fordulataról árulkodik, hanem példás önismeretről is. Mind a két jelenség egyformán fontos. A recenzált kötet műfaját nem könnyű meghatározni, hiszen sem hagyományos értelemben vett monográfiának, sem tanulmánykötetnek nem tekinthető, ugyanakkor mindenképpen szintetizál. A szerző ismét számot vetett Trianonhoz fűződő személyes viszonyával, és summázta saját, valamint az általa vezetett kutatócsoport kutatási eredményeit. Mindezt a rá jellemző, folyamatosan finomodó, egyre áttetszőbben légiessé, nem egy esetben humorossá váló stílussal mondja el számunkra. Bár a kézirat klaviatúrán született, a szerzőnek mégis van stílusa, szövegeit utánozhatatlan ablonczys jegyekkel látta el, látatlanban könnyű őket azonosítani. A személyesség egyre világosabban kirajzolódó jelenléte és a hatalmas műveltséganyag, amely éppen úgy felöleli a klasszikus örökséget, mint

* ABLONCZY Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2020. 272 p.

a pop(uláris) kultúrát, a könnyed vígjátékokat és az információs társadalom nyelvezetét, egyúttal történetírói szemléletváltással is járt Ablonczy Balázs esetében.

Az immár negyedszázados pálya az 1990-es évek közepén a hagyományos politika- és eszmetörténet jegyében indult, s az évek folyamán egyre jobban gazdagodott a művelődés- és társadalomtörténet eredményeivel. Voltaképpen hasonló folyamat játszódott le Ablonczy Balázs gondolkodásában, mint egy másik jeles történész, az általa példaképnek tekintett¹ konzervatív historikus esetében: „John Lukacs, vagyis Lukács János, aki első sikeres munkáját, az 1953-as *The Great Powers and Eastern Europe*-ot követően számos hagyományos jellegű politikatörténeti narrációt írt, az utóbbi években egyre több vonzalmat árul el az irodalmias esszé és a fikció iránt.”² Jelen kötet ennek a gondolkodói fordulatnak nyilvánvaló eredménye, persze nem oly módon, hogy a szerző Reinhart Koselleck-, Pierre Nora- és Paul Veyne-idézetekkel terhelné az olvasót. Ablonczy Balázs nagyon is érzékeny a historiográfia elméleti oldala iránt, erről árulkodik a könyvnek a kontrafaktuális történetírás Trianon tárgykörében való hasznáról és hasznosíthatóságáról szóló fejezete. Ám Ablonczy sokkal inkább a praxis felől közelít, magyarán szólva nem egy, hanem sok kisebb-nagyobb történetet írt meg, a többszólamúságot a lehetséges mértékig érzékeltetve. Ennyiben valóban posztmodern lett e kötet, más tekintetben viszont mégsem.

Hiszen a történeti Magyarországot keresztül-kasul, földrajzi értelemben és kronológiai rendben bejáró utazás során mégiscsak van egy szervező elv, amely a szerző gondolkodásából adódóan egységbe próbálja rendezni a különböző történeteket. Ez pedig az a meggyőződés, hogy a nemzethez való viszonyulás, az erre adott válaszok, a nemzetépítés sikeressége vagy kudarca az, amely meghatározta Magyarországot, tágabb értelemben

¹ABLONCZY Balázs: Az Esztergomi rondella. Forrás: https://mandiner.hu/cikk/20140131_ablonczy_balazs_az_esztergomi_rondella (Letöltés ideje: 2020. 09. 16.)

²ROMSICS Ignác: Bevezetés. A történetírás objektivitásának mítoszáról és a múlt mitizálásának elfogadhatatlanságáról. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Mitoszok, tévhitek, legendák a 20. századi magyar történelemről*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 18–19.

véve Közép-Európa történelmét. Ablonczy Balázs e munkájának szereplői, legyenek azok arisztokraták vagy uradalmi cselédek, nagypolgárok vagy vasutaskalauzok, minden emberi jellemvonásukkal együtt e kétségkívül tág és tágasra hagyott keretben mozognak, gondolkodásuk, cselekedeteik e szempont szerint kerülnek a mérleg egyik vagy másik serpenyőjébe. Ebből a sajátos nemzeti posztmodernből ered e mű minden nagyszerűsége, s bizonyos szükségszerű korlátai vagy továbbgondolásra érdemes szempontjai is.

A kötet alcíme: *Az összeomlás és a békeszerződés történetei, 1918–1921* voltaképpen párhuzamba állítható Hatos Pál monográfiájának³ alcímével: *Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. A különbség nem csupán a „történetei” és a „története” kifejezések használatában rejlik, hiszen Hatos is bőséggel merített a történetelmélet kincsesládájából, hanem abban, hogy Ablonczy Balázs munkája jobban széttartó fogalmakat és jelenségeket próbál egyetlen, kitágított címszó segítségével összerendezni. Kétségkívül joggal veti fel, hogy Trianon mint békeszerződés történetét nem lehet 1920. június 3-án elkezdni, és az is evidencia, hogy a háborús vereség nélkül nincsen összeomlás, nincsen őszirózsás forradalom és Tanácsköztársaság, s ezek mind nagyon komolyan hozzájárultak a jogi aktus formába öntéséhez, megszületése körülményeihez és tartalmához, ám ennek ellenére meggondolandó, nincs-e itt valamiféle fogalmi tisztázatlanság.

A 222. oldalon az összeomlás korának veszteségeiről olvashatunk, ám ez mégsem teljesen szinonim fogalom a határok újrarajzolásából eredő következményekkel. Hiszen a háború rokkantjai, a szociális válság, az elszegényedés, a társadalom jelentős csoportjait sújtó poszttraumás sokk éppen úgy sújtották a győztes országokat – gondoljunk Olasz- vagy Franciaországra –, mint a veszteseket. Ahogyan az is mélységesen igaz, ahogy az erőszak elharapódzásának nagyon súlyos hosszú távú következményeiről beszél Ablonczy Balázs, ám ez a jelenség a győztesek, a területi nyereségeket magukénak mondható országok társadalmát is alakította. Tehát érdemes lett volna tisztázni, mennyi-

³Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018.

ben szükséges Trianon fogalmának kitágítása, a szigorúan vett békeszerződésen, béke-előkészítésen túl, s ha igen, mi indokolja ezt, nincs-e más pontosabb kifejezés annak a végtelen komplex problémahalmaznak a leírására, amely az 1918 és 1921 közötti éveket jellemzi a magyar történelemben. Sajnos nem érzem meggyőzőnek kizárólag Trianon fogalmának középpontba helyezését.

Mindez azért fontos, mert nem ugyanolyan súllyal volt és van jelen a történeti emlékezetben az elvesztett első világháború, a két forradalom, az idegen megszállás és a békeszerződés nyomán bekövetkezett határmegvonás és a határon túli magyarságot érintő impériumváltás. Ezek – ahogyan Ablonczy Balázs is nagyon helyesen rámutat – különböző idejű történetek, így például a Károlyi-kormányzat ideje mindössze két hét a székely megyékben, a különböző megszálló csapatok jelenlétének időtartalma és viselkedése is erősen különbözött Győrben és Baranyában, volt, ahol egy hónapig tartott a Tanácsköztársaság, másutt pedig 133 napig. (98.) Vagyis, összegezve fejtegetésünket, a kötet címének megválasztása nem a legpontosabb: Trianon fogalmának kitágítása egységes magyarázó elvet sugall, míg az alcím tágabb értelmezése sokféle utat, helyet és irányt. E két szemlélet együttes jelenléte feszültséget teremt, ami számos esetben nagyon pozitív, ugyanakkor vakfoltokat is eredményez.

A szerző nagyon komolyan, következetesen és rendkívül sikeresen mutatja be az általa választott emberi sorsok, földrajzi helyek, történeti események sokféleségét. Elég csupán a bevezetésben megemlített Kuncz Ödönre és testvérére, Kuncz Aladárra gondolni, akinek a Kerepesi temetőbeli sírkövén lévő Krisztusfejet egykori internált társa, Zádory Oszkár faragta, „a néhai szabadkőműves és polgári radikális hantjára”. Ahogyan a szerző igen bölcsen megjegyzi: „Az emberek sokfélék lehetnek, életükben és halálukban is.” (10.) A Kuncz fivérek sorsáról való rövid töprengés remek felvezetése az író szándékainak, amelyet Ablonczy Balázs ugyanezen az oldalon indokol meg. A kéttényezős érvelésből a második szempontot emelem ki: „Ideje azonban bemutatni azt is, hogy a magyar társadalom miként élte meg a háborús összeomlás, a forradalmak, az ellenforradalom és Trianon időszakát, és hogy milyen összefüggés van a politika, a

párizsi békekonferencia, a nagy- és kishatalmi tervek, illetve a magyar társadalom mindennapi tapasztalata között.”

A mindennapok fogalmának térhódítását aligha kell különösebben ecsetelni, de viszonylag kevés igazán jól sikerült próbálkozást ismerek a gyakorlatban történő érvényesítésre. Véleményem szerint a középosztály, a polgárság és az elitek tekintetében e kötet hasábjain Ablonczy Balázs a történeti ábrázolásban elérte a lehetséges csúcspontot. Legyen szó a múzeumi gyűjteményekről, a tanítványa által megcsúfolt középiskolai tanárról, a nehéz üveglemezeket cipelő fotográfusról, járjunk Gyulafehérvárott vagy Selmecbányán, próbáljuk magunk elé képzelni Ferdinand Vix alezredest vagy a fiatal történészt, Asztalos Miklóst, rendkívül plasztikus a leírás. A lenyűgöző mennyiségű forrásanyag, az a rendkívüli nagyvonalúság és szakmai alázat, ahogyan a kollégák eredményeire hivatkozik, a szépirodalom segítségével hívása (Rejtő Jenőtől Karácsony Benőn át Szitnyai Zoltánig) egészen kiemelkedő történeti elbeszéléssé vagy elbeszélések sorozatává avatják e munkát.

Az egyes témák eltérő természetűek, mindegyikben számos új kutatási eredmény, nézőpont jelenik meg, legyen szó a gyulafehérvári nemzetgyűlés helyi történéseit elsőként bemutató fejezetről, vagy éppen a nagyhatalmak béketerveinek, a kis/utódállamok területszerző szándékainak vagy pontosabban mohóságának, vagy a napokig/hetekig fennálló kérészállamok működésének elemzéséről, e szövegrészekről egyaránt a legmagasabb elismerés hangján lehet csak szólni. Érdekes módon talán azok a folyamatok kerekedtek a legemlékezetesebb történetekké, amelyekben a hagyományosnak mondott politika- és diplomácia-történetben való jártasságát csillogtatta meg a szerző. A rejtett vagy nem nyilvánvaló összefüggések magyarázatánál Ablonczy Balázs egyik kedves kulcsfogalma a hálózat: ennek segítségével éppen úgy megismerhetjük a Trianon utáni emlékezeti közösségek (szepességiek, székelyek) világát, mint a Kádár-korszakot túlélő, átívelő hagyományok (rovásírás, trianoni mítoszok) erejét vagy éppen az új hazát és házat teremtő menekültek közösségeinek mikrotörténetét.

Mielőtt az olvasó gyanút fogna, hogy csupán kritikátlan dicsérettel találkozunk, szeretnék néhány problémás, továbbgondolásra, árnyalt mérlegelésre alkalmas pontot is megvilágítani, kiemelni e jeles műben. Kezdjük talán annál a fogalomnál, a nemzetépítésnél, vagy, ahogyan Ablonczy Balázs bátran használja, a nacionalizmusnál, amelyet a korszak történéseinek legfontosabb magyarázó elveként emel ki. S tegyük hozzá, csöppet sem indokolatlanul, elég csupán a háború utáni Európa térképét az 1914-es állapottal összevetni: a többnemzetiségű birodalmak helyén kisállamok sokaságát látjuk, ami önmagában ékes és erős bizonyíték, hogy a nemzeti közösségek létrehozása, megteremtése milyen meghatározó volt ebben az időszakban. Ám nem érdemes ennél a pontnál megállnunk, feltétlenül hasznos e nacionalizmusok természetének boncolgatása is. Már csak azért is, mert talán közelebb juthatunk ahhoz, hogy miért vallott kudarcot a magyar nacionalizmus akkor, amikor más térségbeli nemzetépítési törekvések nem.

Ennek megértéséhez nem haszontalan felidézni Ablonczy Balázs több alkalommal hangoztatott véleményét, amely szerint külföldről nézve a különböző magyar rezsimek között nem volt látványos különbség: egyformán a nemzeti gondolat/integritás talaján állóknak látszottak. Mindezt így summázta: „Ha végignézzük Magyarország 1918 és 1921 közötti történelmén, azt láthatjuk, hogy a magyar politikai elit – eltérő politikai színezettel és támogatottsággal – gyakorlatilag mindent végigpróbált: a naiv pacifizmustól kezdve a fegyveres honvédelmen és a nagyhatalmi támogatás megszerzésén át egészen a titkos diplomáciáig és a népszavazásig. Hogy mindez miért nem vezetett sikerre? Az időszakot vizsgálva mindenekelőtt a külpolitikai cselekvés aszinkronitása szembeszökő.” (95.) Egy másik helyen pedig a következőket olvashatjuk: „Hőseink részben az általuk is vallott nacionalizmus legyűrhetetlen erejével szemben vallottak kudarcot. Sorsuk küzdelem volt a nagyhatalmú végzettel – ekként érdemes szemlélni őket, és nem érdemes utólagos szemrehányást tenni nekik: az valóban elég történelmietlen lenne.” (37.)

Bár a végzet kissé nehezen megfogható és leírható fogalomnak tűnik, annyit talán érdemes megvizsgálni, hogy volt-e különbség

a magyar és a körülöttünk élő – valamiért kis nemzeteknek nevezett – népek nacionalizmusa között. Hogy ez mennyire fontos probléma, azzal természetesen Ablonczy Balázs is tisztában van, tesz is rá utalást, de sajnos megáll egy ponton. Erdély kapcsán a két legfontosabb nemzetépítő szándékot így jellemzi: „A román dinamikus volt, követelőző, vélt vagy valós sérelmei fűtötték, míg a magyar stagnáló volt és bizonytalan; a századelő óta egy sor belső ellentét feszítette, amelyek megbontották a »haza és haladás« évtizedek óta elválaszthatatlannak hitt párosát.” (63.)

Ez tényszerűen igaz, ám annak kimondása hiányzik, s még inkább az ebből eredő problémák végiggondolása, hogy a magyar nacionalizmus két irányban is szűkkeblű volt: úgy a magyarországi nemzetiségek, mint a magyar ipari munkásság és a parasztság irányában. A történelmi magyar nemzet nem csupán a nemzetiségekkel szemben volt türelmetlen és bizalmatlan, hanem az etnikailag magyar uradalmi cselédekkel, kubikosokkal, Budapestre került segédmunkásokkal, a városban magyarrá asszimilált német, szlovák, zsidó származású szakképzett munkássággal szemben is. Ez alapvetően gyengítette a magyar nacionalizmus dinamikáját, s ennek kimondása nagyon hiányzik a kötetből. Paradox módon a Károlyi-kormányzat is éppen azt a két alapvető reformot mulasztotta el, vagy, másképpen szólva, késett el vele túlságosan, amely dinamizálhatta volna a magyar nacionalizmust: a földreformot és az általános választójog alapján tartott választásokat.

Ennek hiányában egy bizonytalan legitimitású, szociális talpazat nélküli kormányzat állt szemben olyan lendületes térségbeli nacionalizmusokkal, amelyek földet és politikai részvételt ígértek a nemzetiségi tömegeknek. A lehetséges átalakításokkal kapcsolatban Ablonczy Balázs azt az ellenérvet hozza fel, hogy a „Károlyi-féle átalakításokhoz hasonló méretű szociális reformok békeidőben évek alatt zajlanak le, 1918–1919 fordulóján pedig – kombinálva a katonai és gazdasági összeomlással – gyakorlatilag kilátástalanná tették a köztársasági elnök és rezsimje helyzetét – kommunista kísérlet ide vagy oda.” (31.) Ez vonzó állítás, ám nem egészen helytálló. Elég csupán arra utalnunk, hogy az orosz bolsevizmus rendkívül nehéz gazdasági és politikai helyzetének

menedzselését Lenin két fontos dekrétum kibocsátásával kezdte: a békéről és a földről, vagyis a földosztásról szólóval. Az első vezetett el a súlyos következményekkel járó breszt-litovszki békeszerződéshez, amely lehet, hogy nemzeti szempontból komoly veszteségnek tűnt, ám kétségkívül sok ember számára elhozta a külső ellenséggel szembeni háború végét. Az orosz polgárháború során pedig a földosztás alapvetően segítette a muzsikok toborzását a Vörös Hadseregbe. Ennek jelentőségére s egyben a Magyar Tanácsköztársaság sikertelenségének egyik legfontosabb okára egy nagyon tisztességes és következetes antibolsevista politikus, a szociáldemokrata Garami Ernő felhívta a figyelmet 1922-es emlékiratában. Egy kaposvári gazdaság szocializálása kapcsán fejtette ki a magyar és az orosz kommunisták eljárása közötti különbséget: „Az indoklás az volt, hogy ezt a mintagazdaságot a termelés érdekeinek megvédése miatt fölosztani nem szabad (vagyis e tekintetben nem tartotta magát az orosz bolsevisták gyakorlatához, akik buzgón, minden gazdasági aggályt félretéve osztották ki a földet), viszont a bérlő kezén sem szabad hagyni (e tekintetben tartotta magát az orosz bolsevisták elméletéhez) és így az egyetlen megoldás: a rögtönös, önkényes »szocializálás«.”⁴

Vagyis – szemben Ablonczy Balázs állításával – akadt egy forma, amelyet nem próbáltak ki: radikális társadalmi reformok révén felrázni és dinamizálni a magyar nemzetépítést. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy így másféle határokat húztak volna, de mint alternatíva ettől még kipróbálás nélkül maradt. Azt is érdemes lenne egyszer végiggondolni, hogy valóban axiómának tekinthető-e, hogy mindenki csak a nemzeti érzéstől fűtve állt a Tanácsköztársaság mellé és lépett be a Vörös Hadseregbe az északi hadjárat folyamán, vagy esetleg a radikális szociális intézkedések révén sikerült a városi munkásságon belül, legalábbis átmenetileg, egy olyan társadalmi bázist kialakítani, amely hitt az új rendszerben, s azt is akarta védelmezni a haza földjén.⁵ Ebből viszont az is következik, hogy a nemzeti

⁴ GARAMI Ernő: *Forrongó Magyarország*. Pegazus, Leipzig–Wien, 1922 [reprint 1989]. 91.

⁵ Uthalatunk a legfrissebb szakirodalomból Révész Tamás munkájára, amelyet Ablonczy Balázs is több alkalommal, elismerően hivatkozott. A szerző a

érzés sokféle forrásból táplálkozhat, nem csupán szimbolikus vagy érzelmi forrásokból.

Mielőtt bárki arra gondolna, hogy jelen sorok írója valamiféle marxista/internacionalista álláspontot képvisel, inkább annak megfontolását javaslom, hogy a szociális kérdés, a kenyérkérdés jelentőségét újra be kellene emelni, sokkal erősebben, a magyar történetírás fő áramába, mint ahogyan jelenleg zajlik. S nem csupán azért, hogy a középosztály hangulatának változásait nyomon kövessük. Érthető okokból a rendszerváltás után nagyon erős ellenhatás lépett fel a szociális kérdés magyarázó erejével szemben, különösen, ha a nemzeti közösség nagy ügyeiről esett szó, ám ezt az álláspontot érdemes újragondolni és korrigálni. Meggyőződésem szerint nagyon sok ember létezett akkoriban és mindig is, akiknek gondolkodását nem vagy csak alig érintették meg a nemzetépítés szimbolikus aktusai, vagy más is helyet kapott az életükben. Valahogyan a szociális kérdéstől való félelem végigvonul Ablonczy Balázs kötetén is. Nem olyan értelemben, hogy érzékeltén, tapintatlan lenne az emberi szenvedés iránt, ne lenne nagyon is tisztában a tömeg meghatározó társadalmi erejével, de az elbeszélés valahol mégis a középosztály, hangsúlyosan a városi középosztály élményanyagán alapul.⁶ Természetesen szó esik vasutasokról, postásokról, szegény tanítókról, kistisztviselőkről, akik nyilvánvalóan megrendítő tragédiákat éltek át, s ezt nem is helyes elvitatni, de nagyon keveset tudunk meg a munkás és paraszt milliók Trianonhoz fűződő viszonyáról. Még egyszer aláhúzom, nagyon hamis szembeállításnak tartom, ha csupán egyik vagy másik társadalmi csoport nehéz sorsát, keservét, kínlásait emeljük ki, s a nehéz emberi életek felé nem tanúsítunk kellő empátiát és figyelmet. Az Ablonczy Balázs által elbeszélte történetek megrázóak, fontosak, de kiegészítésre, kiteljesítésre

toborzás lokális hagyományát, az első világháborús propaganda tovább élő hatását, a saját földjüket védő menekülteket és a szakszervezetek szerepét emelte ki, mint a Vörös Hadsereg gyors felállítását meghatározó főbb tényezőket. RÉVÉSZ Tamás: *Nem akartak katonát látni?* Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2020. 183–217.

⁶A kötet 105. oldalán olvashatjuk a következőket: „Miközben történtek valós kegyetlenkedések is, a fentihez hasonló hamis hírek hozzájárultak a városi középrétegek fokozódó enerváltságához.”

érdemesek. Éppen abban áll a magyar nemzetépítés kudarcának legnagyobb fogyatékosága, hogy az elitcsoportok és a nép közötti kölcsönös félelmek, gyanakvások, tévhitek, hiedelmek máig fennállnak, s mérgezik a magyar közéletet. Ezt nagyobb problémának tartom, mint a különböző elitcsoportok egymással szembeni vitáit, konfliktusait. Mintha lélekben még mindig nem léptünk volna át az antidemokratikus nacionalizmusból a demokratikus nacionalizmus korába, hogy e voltaképpen Szabó Dezső és Németh László által felismert, s végül Bibó István által kidolgozott és formulázott híres kategóriát alkalmazzuk.

Mi köze van mindennek Ablonczy Balázs könyvéhez, tágabban szólva Trianonhoz vagy éppen a békeszerződés emlékezetéhez? Voltaképpen nagyon is sok. Ez a kötet, s tágabban szólva Ablonczy Balázs egész történetírói munkássága – amelynek egyik csúcspontja a méltatlanul kevés szakmai kritikát kapott *Nyombiztosítás* című 2011-es kötet – egy roppant arányú, heroikus, végtelenül tisztességes erőfeszítés a kulturális nemzeteszme minél szélesebb körben való elfogadtatása, meghonosítása, elismertetése érdekében. Ám bármennyire is elismerésre méltó e törekvés, el kell fogadnunk, meg kell békülnünk azzal, hogy a magyar nép jelentős rétegei, s gyaníthatóan a többsége nem vagy csak korlátozottan osztozik e nemzeteszmeiben. Itt most nem a recenzió írójának személyes meggyőződéséről van szó, hanem arról, hogy számos ember számára nem fontos ez a téma. Ebből persze nem következik az, hogy adott esetben ne tartanák igazságtalannak a trianoni békeszerződést, de ezen túl egyéni életükben ez nem játszik különösebb szerepet. Mindig volt és mindig lesz eltérés a hivatalos emlékezeti kultúra és szándékok és a – mondjuk úgy – népi igény és érdeklődés között, legyen szó Trianonról, a holokausztról vagy 1956-ról.

Mit tehet ebben a helyzetben egy történész, aki helyzeténél, szakmájánál, tudásánál fogva egészen másként szemléli a múltat, mint egy átlagember? Azt hiszem, első lépés a probléma tudatosítása, az elit és az átlagember szemlélete közötti aszinkronitás felismerése lehet. Ennek rendkívül öröndetes jeleit e kötetben is felfedezhetjük. A 177. oldalon, az impériumváltás elemzése kapcsán olvashatjuk az alábbi okfejtést: „Hogyan nézett ki mindez

alulnézetből? Mindazok, akik a közelben voltak és elszenvedték, megaláztatásnak élték meg. Nem nagyon találni olyan magyar emlékezőt, aki örült volna az impériumváltásnak – annyiban mégis óvatosnak kell lennünk, hogy mind az 1920 után írott, főleg középosztályi háttérű emlékiratok, mind az ötvenes évektől egyre gyakrabban megjelenő, paraszti vagy munkásemlekeket közlő emlékezések politikailag erősen meghatározottak.” Ha van, márpedig van szűzföld a Trianon-kutatás és -emlékezettörténet kapcsán, az valahol ezen a tájon keresendő. Általában is érdemes lehet sokkal nagyobb hangsúlyt fektetni a történeti vizsgálódásokban az előbb említett perspektívákra. Ennek révén el lehet kerülni az olyan fajta erős – nem Ablonczy Balázs által megfogalmazott – állításokat, hogy „a Trianon miatti pesszimizmus átjárta az egész társadalmat”,⁷ vagy hogy a békeszerződés és a határok meghúzása miatti elkeseredés nem valós, hanem teremtett és tanult trauma volt.⁸

Talán a legbölcsebb nyitva hagyni a kérdést, s megpróbálni egy harmadik úton elindulni. Ez persze a legnehezebb, a források hiányában vagy éppen megtalálásuk nehézsége miatt cseppet sem könnyű, de annál izgalmasabb ösvény. Ha már Ablonczy Balázs többször idézett munkájában szépíróktól, hadd idézzek én is egy szerzőt, az utóbbi évtized talán legfontosabb, de mindenképpen egyik legnépszerűbb és komoly visszhangot kiváltó regényfolyamának, *A rög gyermekeinek* alkotóját, Oravecz Imrét. A trilógia második kötetében, *A kaliforniai fűrjben* a következőket olvashatjuk: „Ez eddig rendben is lett volna, viszont a húga azzal zárta sorait, hogy tudat olyasmit is, aminek örülni lehet. Mint bizonyára értesültek róla, Magyarországot megcsökkentették, és csak kicsit hagytak belőle. Erdélyt a románoknak adták, Délvidéket a szerbeknek, Felvidéket a tótoknak, de még az osztrákoknak is lecsíptek belőle egy darabkát. Mindegyik fájdalmas

⁷ UJVÁRY Gábor: Nem a kard, hanem a kultúra. A Horthy-korszak kulturális politikája. In: *A Horthy-korszak vitatott kérdései*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2020. 97.

⁸ EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában (1918–1944)*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. 484–490.

veszteség, de őket Felvidék elvesztése érinti legérzékenyebben. Nincsen többé Fülek, Losonc, Rimaszombat, ahová vásárolni jártak. Attól féltek, hogy a mátrai járás is átkerül, amelyekben Szajla van. De hála Istennek ez nem történt meg. Képzeljék, megmaradt, ők megmaradtak Magyarországnak, pedig a cseh csapatok itt voltak 19-ben a szomszédban, egészen Péterkéig jöttek. Igaz, így is közel a határ. Tudják, hol van? Putnoknál, nem messze Nádasdtól, ahol István a lemezgyárban dolgozott, mielőtt kimentek Amerikába. Heves vármegye megúsza. Nógrád nem. Annak odalett a fele. De még így is jobban járt, mint Hont, Gömör, Zólyom meg a többi. Úgyhogy Istvánéknak szerencsésük van, Magyarországra jöhetnek majd haza, ha hazajönnek.”⁹ Ez a hosszú idézet igen tanulságos. Nem tudjuk, hogy pusztán Oravecz Imre fantáziájának terméke, vagy egy régi családi levéllet használt fel, hiszen a regény szereplőit, helyszíneit őseinek élettörténetéből merítette. Mindenesetre érzékelteti, hogy egy parasztcsalád életében is tudatosulhatott a veszteség ténye, ezt lefordították a saját szintjükre, s beillesztették az életük folyamába. Bizonyára lehet találni néprajzi, helytörténeti gyűjteményekben ehhez hasonló leveleket, más írott forrásokat, amelyek a békeszerződéssel kapcsolatos népi történelemszemlélet fontos forrásai lehetnek. Persze az is megfontolandó szempont, hogy mennyire tekinthető függetlennek, önmagában állónak a népi emlékezet, mennyire befolyásolta a sajtó, a hivatalos emlékezeti kultúra, esetleg a szépirodalom. Hiszen a két világháború közötti korszakban már megindul, pontosabban folytatódik, nem utolsósorban éppen a háború következményeként a zárt paraszti közösségek fellazulása, s így a közösségi, családi emlékezés természetete is átalakult.

A nép alsóbb, szegény rétegeinek szemléletét azért is érdemes jóval hangsúlyosabban bevonni a történeti vizsgálódás körébe, mert ennek révén a köztörténet egészét jellemző állítások is újra-gondolhatók. Két olyan problémakört is tárgyal Ablonczy Balázs a könyvében, mindkettőt igen hangsúlyosan, amelyeknél tovább lehet finomítani, lágyítani az elemzés tónusát. Az első az előb-

⁹ORAVECZ Imre: *A kaliforniai fűrj*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2013. 574–575.

biekben pertraktált impériumváltás ügye, a második az ezzel igen szoros összefüggésben álló menekültkérdés. A 180. oldalon a szerző azt a kérdést tárgyalja, hogyan maradhatott meg valaki magyar származása dacára a különböző közigazgatási állásokban. Ennek kapcsán így összegez: „De még azok is, akiknek sikerült megkapaszkodniuk, emlékirataikban úgy gondoltak vissza az 1918 és 1920 közötti időkre, mint a káosz, egy valamikor társadalmi és etnikai hierarchia felfordulásának korára, a kocsisból lett állomásfőnök, a tolvaj és pimasz cselédlányok, az egykori tanítókból lett tanfelügyelők korszakára.” Sajnos ez a fontos állítás féloldalas, reflektálatlanul marad. Hiszen ebből az következik, hogy nem csupán nemzeti, hanem egyben szociális konfliktus is volt az impériumváltás, amely csak akkor lehetséges, ha a magyar és román társadalomfejlődés jelentős eltéréseire felhívjuk a figyelmet. Másrészt ez a szerencsétlen megfogalmazás kizárólag egyetlen olvasatot ad, pedig egy történésznek ugyanolyan fontos a kocsisok és „pimasz” cselédlányok nézőpontja is. Példának okáért eléggé csodálkoznánk, ha valaki az *Édes Anna* szüzséjét úgy adná elő, hogy a gyilkos indulatoktól fűtött cselédlány orvul meggyilkolta középosztálybeli munkaadóit. Kosztolányi művét nem ez a megközelítés tette feledhetetlenné.

Ugyancsak érdemes más szemszögből újragondolni a menekültek, a szülőföldjüket elhagyók és ott maradók ügyét. Ablonczy Balázs utal rá, hogy rendkívül alulreprezentált volt a parasztság (egyötöde a menekülőknek), ám ezen túl is maradtak fel nem tett, további elmélkedésre érdemes kérdések. Hiszen a második világháború alatti és utáni rettenetes exodusok nyomán komplett néptömegek mozogtak Európa-szerte. A szerző jól érzi, hogy 1920 táján még más világ uralkodott, mint fogalmaz, „ilyesfajta öldöklés *akkor még* nem volt elképzelhető”. (181.) Ennél szükséges továbbmenni és kimondani, hogy a magyar nemzetiségű parasztság, ipari munkásság, kisiparosság nagy tömegei helyben maradtak, s ez tette lehetővé, hogy máig jelentős magyar közösségekről beszélhessünk. Ez legalább olyan fontos, ha nem fontosabb állítás, mint a Magyarországra optáltak ügye. Sőt még azt is meg kell kockáztatnom, hogy adott esetben a Székelyföldről már évtizedek óta a Kárpátokon túlra, egészen Bukarestig vándorló

koldusszegény székely falvak lakóinak mennyiben jelentett volna vonzerőt a trianoni Magyarország? Az ő hétköznapijaik igen kevésbé változtak a határok átrajzolása nyomán. Lehet, hogy ezek nemzeti nézőpontból kényelmetlen, ám attól még igaz állítások.

Ezt még hasznos azzal kiegészíteni, hogy a menekültek társadalma tagolt volt, s ahogyan Ablonczy Balázs is rámutat gondolatmeneteinek egyikében, nehezen élték meg a hajdani középosztálybeli anyagi és életnívó elvesztését. A szoba-konyhás lakásokat adott esetben „proletár jellegűnek” találták, s ezért nem fogadták el. (198.) Tegyük hozzá, a korabeli magyar társadalomban igen sok ember számára elérhetetlen vágnak tűnt ez a bizonyos szoba-konyha, s éppen ezért elgondolkodtató ez a konfliktus. A szülőhelyet elhagyni sosem könnyű, mind a távozótól, mind az új hazában őt fogadótól sok-sok türelmet, megértést, kölcsönös jószándékot, a beilleszkedésre és a befogadásra való hajlandóságot és jóakaratot kíván. Fontos, ki nem beszélt konfliktusa ez a jelen Magyarországnak is, s csak egyetértésünket, a helyzet szomorúságából fakadó egyetértésünket fejezhetjük ki Ablonczy Balázs azon pontos megállapításával, hogy „a leszármazottaival együtt akár 2-3 milliós tömegnek az érzékenysége ismeretlen vagy nehezen megragadható a társadalom többsége számára, mert történetük nem vált a nemzeti múlt részévé”. (204.)

Mielőtt Trianon emlékezetének kérdésére rátérnék, még két apróbb kritikai megjegyzést szeretnék tenni. Több helyen is előkerül a kötetben, hogy 1918 legvégén számos híres és hír nélkül való ember megbetegedett, s ebből Ablonczy Balázs azt az irodalmias, jól hangzó, de azért nagy-nagy óvatossággal kezelendő következtetést vonja le: „Mintha a nemzet beteg teste megbetegítette volna az egyént (vagy fordítva): apokaliptikus víziók jártak körbe a magyar középosztályban.” (207.) Persze fontosak a víziók, de a négy éve szaporodó sírhalmok, a rokkantak, bénák, fél- és egészen örültek, árvák, nyomorgók történetei egy árnyalatnyival fontosabbak. Ugyancsak sokkal feltételesebben fogalmaztam volna a trianoni határ menti válságrégiók felrajzolásával, sőt a jelen gazdasági-szociális krízisének egészen 1920-ig való visszavetítésével. Példának okáért Miskolc vagy a Sajó-völgyének ipari vidéke, vagy akár Salgótarján nem volt folyamatosan válságöve-

zet, vagy Békés megye is a vitalitás jeleit mutatta az 1970-es, 1980-as években. Ilyen hosszú időtávon nem erőltetném ezt a szálat, egyszerűen nem lehet átugrani azokat a területi modernizációs erőfeszítéseket, változásokat, amelyek 1945 és 1989 között történtek, akkor sem, ha ezek jó része egy politikai diktatúrához köthető.

A könyv utolsó lapjain Ablonczy Balázs számba veszi Trianon emlékezetének kérdéskörét, s nagyon becsületesen és igényesen megpróbál számot vetni azzal, hogy mit kellene másként kezdeni ezzel a mára rendkívüli mértékben átpolitizálódott üggyel. Az itt megfogalmazott javaslatai rokonszenvesek, és csak egyetértésünket fejezhetjük ki, s az is fontos felismerés, hogy ráérez a generációs szakadékra, a fiatal nemzedékek más viszonyulására. Ugyanakkor azt az állítását, hogy „a mindennapjainkat át- meg- átszövi a trianoni békeszerződés emlékezete” (237.), bármennyire nehéz és szomorú lehet egyéni szinten elfogadni, de téves meggyőződésnek tartom. A felejtés uralkodik mindenben, bármilyen szívósan küzdenek is ellene a történészek. Ez nem is lehet másként, ugyanez a helyzet a magyar történelem más hangsúlyos eseményeivel is, legyen szó a holokausztról vagy 1956-ról, példának okáért. Egyszerűen azért, mert a kulturális nemzeteszmé megteremtése egyéni szinten nemzedékről nemzedékre újra és újra elvégzendő, cseppet sem könnyű munka, amely a nép elsöpörő többségét nem foglalkoztatja. S nem azért, mert érzékeltén, mert Kádár-népe, mert a bendónacionalizmust vallja, hanem mert ilyen az ember. Előbb-utóbb el fogjuk engedni közösségi szinten Trianont, pontosabban egy idő múlva elkerülhetetlenül be fogjuk vallani, hogy már elengedtük. Nem lesz már meg az az érzelmi töltet, elkötelezettség, amely egy erős emberi viszony fenntartásához kell. Kicsit olyan ez, hogy hiába mesélek a gyermekeimnek kezdő éveim paraszti világának élményeiről, nekik ez már legjobb esetben is apa figyelemmel meghallgatott távoli történeteit jelenti. De azért sose adjuk fel a harcot, s addig is, ha Trianonról szeretnénk valami maradandót, magával ragadót, kivételes szellemi teljesítményt olvasni, vegyük kezünkbe Ablonczy Balázsnak ezt a könyvét. S utána a többit is.

Papp István